

Бубняк Р. А.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри романо-германської філології
Тернопільського національного педагогічного університету
імені В. Гнатюка

Бубняк Г. М.,
асистент кафедри романо-германської філології
Тернопільського національного педагогічного університету
імені В. Гнатюка

ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНІ ОЦІНКИ РОМАНУ ЕМІЛЯ ЗОЛЯ «ЖЕРМІНАЛЬ»

Анотація. Статтю присвячено літературно-критичній оцінці роману відомого французького письменника Еміля Золя. Автори проаналізували особливості дискурсу Пажеса (систему його міркувань), звернули увагу на оригінальне знання художніх текстів, літературно-критичних статей про роман «Жерміналь». Е. Золя.

Ключові слова: Еміль Золя, рецепція, сприймання літературних текстів, дискурс, дискурсивне поле.

Постановка проблеми. Проблема рецепції роману «Жерміналь» проходить крізь призму сприйняття критиками золівської філософії. Еміль Золя постійно перебуває в центрі дискусії навколо його роману. В центрі уваги статті – літературно-критичні тексти А. Пажеса, які були у Франції середовищем ідеологічної дискусії на сцені журналістської комунікації 1884–1885 рр.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Явище літературної рецепції за своїми витоками дуже давнє, але як наукова проблема воно постало в центрі уваги літературознавців у 70-ті рр. ХХ ст. Із поширенням праць Г.-Р. Юсса і В. Ізера в Європі та Америці виникло питання про національні традиції в підходах до цієї проблеми. Зокрема, у Франції протягом того самого періоду опубліковано декілька статей у журналі «Poétique» («Поетика»), «Littérature» («Література»), які з різних позицій осмислювали процес читання, теорію тексту з рецептивного погляду. Це було і предметом розгляду в монографіях Р. Барта [1], М. Шарля [2], Ц. Тодорова [3]. Посилений інтерес до цього ряду питань засвідчує інтерв'ю Г.-Р. Юсса, яке він дав професорові Ш. Гривелю (Ch. Grivel), опубліковане в січні 1980 р. в журналі «Revue des sciences humaines» («Огляд гуманітарних наук»). Співрозмовники обговорювали можливості контактів у розробці проблеми, констатуючи структуралістський ухил у Франції і соціокультурний поворот теми в Німеччині у працях вчених «константської школи» [4, с. 231].

У попередніх публікаціях автор досліджував проблему рецепції творчості Еміля Золя, досвід французьких дослідників, які регулярно публікують свої праці про творчість письменника. Заслугує уваги досвід А. Пажеса як провідного дослідника рецепції творчості Е. Золя.

Мета дослідження – зрозуміти літературно-критичні тексти, які були у Франції середовищем ідеологічної дискусії на сцені журналістської комунікації 1884–1885 рр., і ставлення письменників, критиків та істориків літератури до роману «Жерміналь».

Виклад основного матеріалу. Сучасний французький літературознавець Ален Пажес опрацював 94 різноманітні тексти, які з'явилися в французькій пресі з лютого 1884 до кінця липня 1885 рр. Нові акценти у вивченні спадщини Еміля Золя пов'язані з іменем А. Пажеса, який знайшов своєрідну форму презентації рецептивного і дискурсивного матеріалу щодо роману «Жерміналь». Осмислюючи динаміку цього процесу крізь призму сучасного розуміння ролі творчості Е. Золя в історико-літературному процесі і, зокрема, місця роману «Жерміналь» у світовій романістиці, він виділив і охарактеризував три фази освоєння французькою читацькою публікою тринадцятого із циклу романів «Ругон-Маккари» твору Е. Золя: пререцепцію, рецепцію під час публікації роману частинами в газеті «Жіль Блаз» і цілісну рецепцію після публікації книжки «Жерміналь», поки не з'явився друком новий твір, що привернув увагу публіки, відвернувши її від попереднього. Названі три фази рецепції співвідносні з трьома етапами появи роману у свідомості перших його читачів.

У період виношування задуму чергового роману з циклу «Ругон-Маккари» і збору матеріалу про життя страйкуючих шахтарів із цього приводу Е. Золя ділився роздумами в листах до знайомих. Інформація про роботу письменника над романом про реальну подію – страйк вуглекопів – потрапляла в пресу з різних джерел. Цей період А. Пажес називає періодом «нескромностей», зв'язуючи його з фігурою Поля Алексіса, друга і послідовника Золя, одного з членів «Меданської групи», який у газеті «Крідю Пепль» («Le Cridu Peuple») подав серію повідомлень про майбутній роман (лютий – березень 1884 р.), але не згадував про зміст твору. Його тактика полягала в тому, щоб нагнати атмосферу чекання, яка поступово буде задовольнятися, інтригувати, зацікавлювати читачів.

Ніхто, крім Алексіса, нічого не знав про роман, котрий мав з'явитися. Інформатор був дуже обережним, обмежувався лише кількома лаконічними твердженнями. «Статті Алексіса, – зауважує А. Пажес, – подібні до кімнати-ехо, що реєструє події і коментує їх, але відмовляється взяти на себе конкретну ініціативу. Алексіс не розгортає якоїсь оригінальної теми і не розпочинає полеміки, він відіграв роль збудженого балакуна, який перемелює те, що інші сказали чи зробили, а потім власною мовою видає це за своє» [5, с. 189].

Е. Золя, працюючи над твором, у чернетці залишив нотатки, які свідчать про його передбачення певної реакції відповідного кола читачів.

Він розраховував, очікував і сумнівався. Ось судження письменника такої модальності: «Розлючені робітники йдуть на злочин: потрібно, щоб читач-буржуа відчув страх терору» (чорновий варіант роману «Жерміналь», лютий 1884 р.).

«Мій майбутній роман досліджуватиме соціальне питання, на яке страждає вся Європа, і змальовуватиме драматичну картину шахтарського страйку. Я розраховую на великий успіх через зацікавленість цією проблемою» (лист Е. Ціглеру від 16 квітня 1884 р.).

«Робота набирає розгону, собача робота, якої у мене ще не було під час написання жодного роману; і все це без успіху, без надії, що будеш нагороджений. Це одна з тих книг, які пишуть свідомо для себе» (лист до А. Сеара від 14 червня 1884 р.).

У день, коли почалася публікація роману частинами у газеті «Жіль Блаз», у листі до Е. Ціглера Золя писав: «Я ще не знаю, як паризька публіка сприйме цю сувору книгу» (25 листопада 1884 р.).

Із початком публікації роману «Жерміналь» у «Жіль Блаз» («Gil Blas») починається друга фаза рецепції, яка тривала до 24 лютого 1885 р. На зміну періодові «нескромностей» настає період «збудженої зацікавленості». День за днем картина розкривається все більше і більше. Але бажання читачів задовольняються не повною мірою. Це – період «читання роману частинами, період певних інтерпретацій» [5, с. 190].

Спочатку газета «Ла Батай» («La Bataille») трактує роман «Жерміналь» як «скандальну зневагу до народу» (19 грудня 1884 р.), а через кілька тижнів вона переглядає свій погляд і інтерпретує прочитане інакше. Тепер увага акцентується на картині розгніваного натовпу, що кричить і біжить. Газета захоплюється могутністю людського потоку (25 січня 1885 р.). А, наприклад, «Газетт анекдотік» («Gazette anecdotique») (31 січня 1885 р.) опускає цей фрагмент, беручи до уваги веселу Мукетту з її «голим задом», щоб із нього посміятися. Як бачимо, сприймання твору в періодиці фрагментарне, його тональність змінюється, і воно множинне, оскільки роман ще не завершений. «На цій стадії рецепції, – зазначає А. Пажес, – анекдотичний погляд підходив краще, ніж серйозна інтерпретація».

У газеті «Фігаро» 26 листопада 1884 р. Моріс Талмер звинуватив Золя в плагіаті. Автору книги «Рудниковий газ», що з'явилася в 1880 р. (на п'ять років раніше за «Жерміналь»), здалося, що перші сцени роману Е. Золя дуже подібні до сцен його власного твору. Але Золя не реагував на те, що було лише ефектом читання твору частинами; наступні розділи роману переконливо показують, що існує істотна різниця між двома згаданими творами.

На другу фазу рецепції припадає мала кількість статей (лише шість). Тоді роман «Жерміналь» не викликав великої полеміки, як це сталося з романом «Нана» у 1879 р. Журналісти чекали, щоб професійні критики, прочитавши твір повністю, дали свою оцінку. Та фахівці поки що мовчали.

Перші відгуки про завершений твір з'явилися 1 березня 1885 р. Вся паризька преса заговорила про «Жерміналь»: спочатку щоденні газети, тижневики, а пізніше – й журнали.

У березні 1885 р. паризькі журнали вважали культурною подією місяця не роман «Жерміналь», а твір «Анрієта Марешаль» братів Гонкурів: майже всі говорили тільки про нього. А. Пажес зазначає, що мовчання в цьому разі можна пояснити ідеологічними причинами: «Ла Нувель Рев'ю» («La Nouvelle Revue») ніколи не симпатизував Золя, а «Пари» («Paris»), «Ле Радікал» («Le Radical») та «Ле Ревей» («Le Réveil») не змінили своєї думки з появою роману «Жерміналь» [5, с. 206–207].

Найбільша кількість статей про «Жерміналь» (40 статей) з'явилася протягом березня 1885 р. Активізувалася комерційна діяльність книгарні Шарпантьє, яка з 2 березня викинула на книжковий ринок сорок тисяч примірників роману.

Набагато менше писали про Золя та його твір провінційні газети. Траплялися видання, які не згадували його жодним словом. Таке мовчання можна пояснити тим, що літературна сторінка в провінційній пресі набагато менша від сторінок паризьких видань. Аналізувалися події регіонального і світового значення, а місця для роману «Жерміналь» і його «далекого» паризького автора не знаходилося. Провінційна преса зазвичай виключала літературу зі свого дискурсивного поля. Про новий літературний твір провінційний читач дізнавався переважно з інформації, що надходила з Парижа, звідки «немов сонячні проміння, долинали літературні столичні новини, ослаблені і пропущені крізь сито репортерів і критиків» [5, с. 186].

Мовчали про роман «Жерміналь» газети «Семафор де Марсель» («Le Sémaphore de Marseille»), «Ла Депеш де Тулуз» («La Dépêche de Toulouse»), а рідне місто Е. Золя Екс-ан-Прованс не покідувалося про свого земляка. Газети з міст Лілль і Вансанс (на півночі країни), які раніше регулярно висвітлювали події, пов'язані з шахтарськими страйками, також не цікавилися золівським сюжетом: реальність знаходилася майже за два кроки від подій, тому не було жодної потреби в посереднику.

Статті з ґрунтовним критичним аналізом поділяються на три категорії. Найвагомішу з них склали т. зв. «установчі, скеровуючі» голоси авторитетних критиків із відомих видань (Філіпп Жіль із «Фігаро», Поль Жіністі з газети «Жіль Блаз», Людовік Бужьє з «Ле Насіональ»).

Поодинокі голоси молодих критиків з'являлися час від часу в тому чи іншому часописі: Октав Мірбо (37 років), Е. Еннекен (27 років) і найвідоміший із них – Жюль Леметр (32 роки).

Нарешті, третю категорію склали прихильники натуралізму Золя: Г. Жеффруа, Г. Тудуз, Е. Род, Л. Депрез, Ф. Журден, не кажучи вже про згаданого найвірнішого з них – Поля Алексіса.

Противники натуралізму стримувалися від участі в дебатах, тому тон критичних зауважень, закидів був більш-менш толерантним, але Золя і до цього факту поставився, як завжди, з усією серйозністю. Щоразу він вдавався до полеміки: відповідав опонентам найчастіше в перші місяці 1885 р. Як тільки публікувалася якась стаття про «Жерміналь», він відразу знайомився з нею і певним чином реагував.

А. Пажес зіставив міркування про «Жерміналь» критиків усіх категорій, простежуючи характер і аргументи їх оцінок. Його цікавили найменші нюанси в роздумах таких відомих тоді французьких критиків, як Понтмартен, Сарсе, Брунетьер. Виявилося, що найменше йшлося про художню правду, правдоподібність, натомість акцентувалася увага на порівнянні опублікованих творів Е. Золя, на зв'язках зображених у циклі романів персонажів, на переконливості їх характерів. Багато уваги приділялося назві роману «Жерміналь», її зв'язку з поетикою і художнім світом твору.

Судження, висловлені сучасниками Золя про роман «Жерміналь», – вважає А. Пажес, – підказують тепер новий образ твору і можливість іншого дискурсу. Між літературним твором і його публікою (теперішньою чи майбутньою) знаходиться критика – «феномен далеко не другорядний: це те середовище, де відбувається «трансформація змісту» [5, с. 244].

Важливим є і значення активної участі автора твору в обміні враженнями і думками, а також авторської саморефлексії

з приводу структури твору, його рецептивної націленості і життя в читацько-критичному середовищі.

Е. Золя як репортер, рецензент, хронікер розумів важливість моменту появи самого твору чи відгуку на нього і вмів вибрати або створити відповідну ситуацію («збудити зацікавленість, не задовольнивши її», «вселити публіці надію»).

Водночас у листах до видавців і критиків, із якими він полемізував, навіть до прокурорів, вказував на необхідність оцінювати один твір на тлі попередніх, у контексті циклу і цілісного задуму, у контексті літературної полеміки.

До роману «Жерміналь» Е. Золя підійшов із великим досвідом відносин із читачами, видавцями та критиками, всебічно апробувавши свої рецептивно-поетикальні орієнтації та розрахунки. На цьому шляху були ще романи резонансні і майже непомітні романи, були й листи до молодих читачок, написані у драгівливо-настановницькому тоні, як от лист від 24 червня 1879 р., де писалося: «Прошу пані! Треба слухатись батька. У нього можуть бути причини для заборони Вам читати мої книги <...>. Мої книги – вельми гіркий овоч для молодого дівчати Вашого віку. Коли станете заміжною і Вам доведеться жити власним розумом, тоді читайте мене» [6, с. 538–539]. Відповідаючи на різкі випадки проти себе і творів, відкидаючи звинувачення в наклепах на суспільство в цілому чи його окремі групи, пояснюючи публічно і в приватних листах власні задуми, творчі прийоми і т. д., Е. Золя залишався незламним і категоричним.

Такий досвід письменника і великий, хоча й неоднозначний, резонанс роману «Жерміналь» зумовили розчулені подяки Е. Золя авторам схвальних статей про новий роман. Зацитуємо одну з них – Ж. Монторгею, написану 8 березня 1885 р.: «Моя радість велика бачити, що цей крик співчуття був добре зрозумілий Вами, можливо, цього разу перестануть убачати в мені народодоба» [6, с. 563].

З професійного погляду не менш важливий лист Ж. Леметру 14 березня 1885 р., в якому йдеться про різне розуміння психологізму. Е. Золя пояснював свою позицію від супротивного. «Ви, – сперечався автор із критиком, – надаєте спиритуалістичного смислу горезвісній психології, котру я хотів показати як психологію душі, яка знайшла собі місце у безмежному світі, стала самим життям і виявляється у будь-якому руху речовини. Чисто філософська суперечка! Навіщо ж тоді ці постійні докори у вульгарності? Зізнаюсь, що тільки це мене і зачепило» [6, с. 564].

Е. Золя не залишався байдужим і до цілковито схвальних рецензій, коли вичитував між рядками певну недоговореність або неповне розуміння своєї поетики. З цього погляду надзвичайно багаті змістом листи до А. Сеара від 22 березня 1885 р. і Е. Рода від 27 березня 1885 р., у яких чітко підкреслюється функціонально смислове значення структурних відношень і зв'язків. Письменник назвав роман «Жерміналь» «гігантською фрескою» і з допомогою цієї аналогії характеризував композицію роману, її характеротворчу роль. На його думку, «кожний розділ, кожна частинка цієї композиції виявилася настільки тісною, що довелося все подавати у зменшеному вигляді. Звідси і йде постійне спрощення персонажів. Як, зрештою, і в інших моїх романах <...> У такому прикрашеному творі, я думав, ті великі переміщення на тлі юрби, чітко виділяючись, виражати-муть достатньо чітко мою думку» [6, с. 565].

Висловлюючи критикові своє бажання, щоб той детальніше розібрав «механізм мого сприймання», Е. Золя порівнював свої перебільшення з гіперболічними образами Бальзака, Гюго і зробив цікаві узагальнення. Серед інших і таке: «Творча мане-

ра полягає в особливостях сприймання. Всі ми обманюємо, хто більше, хто менше; але який механізм, який прихований сенс нашого обману?». Висловлював як гіпотезу думку: «Гадаю, що я обманюю на користь свого розуміння правди» [6, с. 566].

Парадоксальність такої тези стає зрозумілою з подальших міркувань, які ґрунтуються на самоспостереженні і дають ключ до розуміння поетики цього проповідника «натуралізму». Е. Золя далі тлумачив особливості власного художнього світу, по суті, не з позицій вузької доктрини «наукової правди». «Для мене, – роз'яснював він Анрі Сеару, – характерна гіпертрофія деталі; стрибок до зір із трампліна точного спостереження. Правда піднімається одним помахом крила до символу. З цього приводу можна було б багато сказати і я б хотів одного дня побачити, як ви вивчаєте цей випадок. Я не вірю, так як ви, у великий успіх роману «Жерміналь». Те, що відбувається навколо цієї книги, мене турбує і бентежить. Вона втомить публіку» [6, с. 566].

Уважне прочитання роману, скрупульозне простежування лабіринту «зчеплень» сюжетних ліній, хронотопу і характерів, правдоподібних подробиць і символічних образів – єдиний шлях до інтерпретації твору в час його публікації і повторних перевидань.

Будь-яка редукція досвіду реципієнта-інтерпретатора як біосоціальної особистості звужує сприймання цілісності художнього світу твору, сегментує зв'язний текст, призводить до безпідставного протиставлення вузьких, множинних інтерпретацій, неповних дискурсів. Наче передбачаючи протистояння структурально-формальних, психоаналітичних і соціально-класових тлумачень смислу роману «Жерміналь», у рік його публікації Е. Золя твердив: це «твір співчуття, а не твір революції. Я хотів лише одного: крикнути щасливим усього світу, тим, хто є господарем: «Бережіться, гляньте під землю, дивіться на цих нещасних, які працюють і які страждають. Можливо, є ще час уникнути фінальних катастроф. Але покваптесь бути справедливими, бо інакше – небезпека: земля розкриється і нації загинуть в одному з найжахливіших потрясінь Історії» [6, с. 571].

Так був заданий «дискурс» із приводу іманентного смислу роману «Жерміналь», який досі триває в соціологічному літературознавстві.

Висновки. Роман «Жерміналь» став предметом докладнішого розгляду на рівнях поточної рецепції і сучасної реінтерпретації французьким вченим А. Пажесом, який продемонстрував власну методикку відбору й опрацювання критичних текстів про роман «Жерміналь». Таким чином, із суджень, висловлених сучасниками Золя до роману «Жерміналь», із реконструкції ставлення критиків та істориків літератури випливає висновок, що між літературним твором і його публікою знаходиться критика – середовище, де відбувається трансформація змісту. Вивчення досвіду А. Пажеса дозволить дослідити різножанрові статті про «Жерміналь», які з'явилися в сучасній французькій літературній критиці та журналістиці.

Література:

1. Barthes R. Essais critiques. Paris: Ed. du Seuil, 1981. 275 p.
2. Charles M. Rhétorique de la lecture. Paris: Ed. du Seuil, 1977. 297 p.
3. Todorov T. Les genres du discours. Paris: Ed. du Seuil, 1978. 313 p.
4. Мильчина В.А. Поэтика примечаний. Вопросы литературы. № 11. 1978. С. 229–247.
5. Pagès A. La Bataille littéraire. Essais sur la réception du naturalisme à l'époque de Germinal. Librairie Séguier, 1989. 276 p.
6. Золя Э. Собрание сочинений: У 26 т. М.: Художественная литература, 1963–1966. Т. 26. 784 с.

Бубняк Р. А., Бубняк А. Н. Литературно-критические оценки романа Эмиля Золя «Жерминаль»

Аннотация. Статья посвящена литературно-критической оценке романа известного французского писателя Эмиля Золя. Авторы проанализировали особенности дискурса Пажеса (систему его рассуждений), обратили внимание на оригинальное знание художественных текстов, литературно-критических статей о романе «Жерминаль». Э. Золя.

Ключевые слова: Эмиль Золя, восприятие литературных текстов, дискурс, дискурсивное поле.

Bubniak R., Bubniak A. Literary-critical evaluation of roman Emil Zola's "Germinal"

Summary. The article is devoted to the literary-critical assessment of the novel by the famous French writer Emile Zola. The authors analyzed the features of the Paghes discourse (the system of his reasoning), drew attention to the original knowledge of artistic texts, literary-critical articles about the novel "Germinal" E. Zola.

Key words: Emil Zola, perception of literary texts, discourse, discourse field.